ئیمانۆیل والرشتاین:
ژیان و بەرهەمەکانی

لەفارسییەوە: ئەکرەمی میهرداد

ئیمانۆیل و الرشتاین لە ٢٨ ی سێپتەمبەری ١٩٣٠ لە نیویۆرك لەدایك بووە، لە ساڵی ١٩٥٩ دكتۆرای زانستی كۆمەڵایەتی لە زانكۆی كۆلۆمبیا بەدەست هێناوە. نووسین و لێكۆڵینەوەكانی ساڵانی ١٩٥٠ و ١٩٦٠ ی لەسەر هەلومەرجی كیشوەری ئەفریقا چڕ كردۆتەوە، هەتا ساڵی ١٩٧٠ لە زانكۆی كۆلۆمبیا كاری مامۆستایی كردووە.

لەدەیەی ١٩٧٠ ناوبانگی والرشتاین سەبارەت بە نوسین و كتێبەكانی بوو دەربارەی (سیستەمی جیهانی مۆدێرن)، كە لە ساڵی ١٩٧٤ دەستی پێكردن. لە زانكۆی رەسمی نیویۆرك لە پێنگ هامتون بە هاوكاری (ترنس هۆپكینز) و (جۆڤانی ئەریگی) پێشڕەوایەتی ئاراستەیەكی دامەزراند لە خوێندنەوە و ناسینی گەشەو گۆڕانی كۆمەڵایەتی، كە بە شیكردنەوەی سیستەمە جیهانیەكان ناسراوە. لەم ناسین و نووسراوانەدا، لە شیكردنەوەی سیستەمە جیهانیەكاندا لە جیاتی لێكۆڵینەوەی دەوڵەتی نەتەوەكان، وەكو یەكە و بنەما(نەریتی و مۆدێرنەكان) یان(پێشكەوتوو و تازە پەرەسێند) یەكە و بنەمایەكی دیكەیان هێنایە ناو ئابوری و كۆمەڵناسی، كە بە ئابوری و كۆمەڵناسی سیستەمی جیهانی دەناسرێت.

لەم ئاراستە نوێیەی ئابوری و كۆمەڵناسیدا شێوازێكی دیكە لە رەوشی پەیوەندی و مێژوویی بۆ روانگەی گۆڕانی كۆمەڵایەتی مۆدێرن هاتە كایەوە، كە هاوشێوەی شۆڕشی كۆپەرنیكی بوو لە گەردوونناسی بەرامبەر شێوازی كۆنی بەتلیمۆسی لە كەیهان ناسیدا.

والرشتان لە ساڵی ١٩٩٤ هەتا ١٩٩٨ سەرۆكی ئەنجومەنی جیهانی كۆمەڵناسی

بوو، ئێستاش مامۆستای لێکۆڵینەوە پێشکەوتووەکانی دکتۆرایە لە زانکۆی yale تازەترین کتێبەکانی ئەو بریتین لە: بەشی چوارەمی (سیستەمی مۆدێرنی جیهان)، پیرۆزی لیبراڵیزم لە نێوان ١٧٨٩-١٩١٤، کتێبی ئاوابوونی هەژموونی ئەمریکا.

کتێبی (سیستەمی جیهانی مۆدێرن) کە لە ساڵی ١٩٧٤ هەتا ئێستا چوار بەرگی نووسیوە، هۆکاری سەرەکی ناوبانگی والرشتاین بووە لە شیکردنەوەی کۆمەڵایەتی جیهاندا و بە نۆ زمانی دیکە وەرگێڕدراون و چاپکراون. لە ساڵی ١٩٧٥ خەڵاتی ناوداری (سۆرۆکین) بۆ کتێبی (سیستەمی جیهانی مۆدێرن) وەردەگرێت. کتێبەکانی دیکەی والرشتاین بریتین لە: (کۆمەڵناسی بیرنەکردنەوە) ١٩٩١، (لە دوای لیبراڵیزم)١٩٩٥، (کۆتایی ئەو جیهانەی کە ناسیومانە)١٩٩٩، (هەرەسی هەژموونی ئەمریکا، ویلایەتە یەکگرتووەکان لە دنیای ئاشوویدا) ٢٠٠٣ (روانگەی جیهانداری ئەوروپا: گوتاری دەسەڵات) ٢٠٠٦.

زەمینەی بیرياری

والرشتاین لە پێشەکی کتێبی (سیستەمی نوێی جیهان) بە رۆشنی کاریگەری (کارل مارکس) و (ماکس وێبەر) لەسەر دیدگا و نووسینەکانی ئاماژە دەکات. بەبڕوای ئەو هەم مارکس و هەم وێبەر بڕوایان بە یەك سیستەمی ئابووری جیهانی سەرمایەداری هەبووە، ئەویش ئەم چەمکە لەم دوو بیرمەندەوە وەردەگرێت، دەیکاتە بنەمای شیکردنەوە و لێکۆڵینەوەکانی دەربارەی چەمکەکانی سەرمایە، پەیوەندییەکانی بەرهەم هێنان، پەیدابوون و کەڵەکەبوونی سەرمایە لە جووڵەی مێژوودا. بیرمەندێکی دیکە کە والرشتاین قەرزداریەتی(کارل پۆلانی)ە. ئاراستەکانی والرشتاین زۆر نزیکە لە شێوازی بیرکردنەوەی پۆلانی، وەکو چەمکەکانی(جیاوازیی نێوان بازرگانی و بازاڕ) کە دەبێتە هۆی دابەشکردنی کۆمەڵایەتی و ئابووری بۆ کان پەیوەندییە ئاڵۆزەکانی نێوان دەوڵەتەکان و رێکخراوە سەرمایەداریەکان، کاریگەری و ئاکامی هەژموونی بازاڕ بەسەر شێوازی ژیانەکان، سەرئەنجام سووڕی مێژوویی نێوان بازاڕە ئازادەکان و بەرەنگاری لە دژی ئاکامە وێرانکارەکانی.

والرشتاین دیدگای ناوەند و پەراوێزی نێوان وڵاتانی لە (راوڵ پریبیش)ی ئەرجەنتینی و کۆمسیۆنی ئابوری نەتەوە یەکگرتووەکان کە بۆ ئەمریکای لاتین بەکارهاتبوو، وەرگرت و کردیە روانگەیەکی دیکە بۆ لێکۆڵینەوەی تێز و بڕوا سەرەکیەکەی خۆی کە (سیستەمی مۆدێرنی جیهانی)ە.

سیستەمی نوێی جیهان

زۆرێك لە مارکسیستەکان بڕوایان بە لێکۆڵینەوەی مێژوویی هەیە، ئەوان بە پەسەندکردنی ئاراستە و میتۆدی مێژوویی، دەیانەوێت بیسەلمێنن کە هێشتا وەفادارن بۆ بنەمای (مێژووگەرایی) لەلای مارکس. بەرجەستەترین لێکۆڵینەوە مێژوویەکانی مارکس، شیکردنەوەکانیەتی دەربارەی شێوازە ئابووریەکانی پێش سەرمایەداری، (والرشتاین) یش لە لێکۆڵینەوەکانی خۆیدا ئاراستە و بنەمای مێژوویی دەکاتە میتۆدی نووسینەکانی یەکەی شیکردنەوەکانی والرشتاین لە تەواوی نووسینو کتێبەکانیدا بنەمای «سیستەمی جیهانی»ە. ئەم چەمکە بریتییە لە سیستەمێکی تەواو جیهانی کەپشت دەبەستێ بە خۆی و سنوورە دیاریکراو و پانوپۆڕەکانی تەمەنی خۆشی، واتە چاوەنووسیشی هەر لەو بنەمایە وەردەگرێت.

شێوازەکانی سیستەمی جیهانی لە دیدی والرشتانیدا لە سەرەتادا دوو شێوازی رژێمی جیهانی لەیەك جیا دەکاتەوە، سەرئەنجام شێوازی سێهەمیشیان دەخاتە پاڵ.

١-ئیمپراتۆریە جیهانیەکان، کە بریتین لە: تۆڕێك لەو کۆمەڵانەی کە بە هۆیەك دەسەڵات یان دەوڵەت یان هەژموونی سیاسی یەکێتی پەیدا دەکەن، وەکو ئیمپراتۆریەکانی رۆم، چین وعوسمانی.

٢-ئابووریە جیهانیەکان: ئەم شێوازە تەنها یەك سیستەمی مێژوویی پایەدار بووە، کە ئەویش هیچ شتێك نیە جگە لە ئابووری جیهانی سەرمایەداری. تایبەتمەندیی ئەم رژێمە جیهانیە، بریتی یە لە زۆری دەوڵەتەکان یان ناوەندە سیاسیەکان، کە بنەمای یەکبوونیان تەنها لە سەرمایەدارییەوە پەیدا دەبێت کە ئەویش دابەشکردنی کار و پەیوەندیەکانی ئابووریی سیاسی بەرهەم دەهێنێ و بەشەکانی سیستەمی جیهانی بەیەکەوە دەبەستێ.

٣-دەوڵەتی جیهانیی سۆسیالیستی، والرشتاین ئەگەری سێهەمیش لەبەرچاو دەگرێت کە لەوانەیە لە ئاینەدا «دەوڵەتی سۆسیالیستی جیهانی» جێگای سەرمایەداری بگرێتەوە. بەبڕوای ئەو (یەکێتی سۆڤیەت)ی جاران و (چین) شێوازێکی ئابووری و کۆمەڵایەتی نوێ نین، واتە بەشێك نین لەو دەوڵەتە چاوەڕوانکراوە، بەڵکو ئەوان تەنها دەوڵەتە کۆنترۆڵکراوە (سۆسیالیستی یەکانن!!) کە بەشێکن لە ئابووری جیهانی سەرمایەداری.

ئابووریی جیهانی

والرشتاین ئابوریی جیهانی دابەشدەکات بۆ سێ جۆر:

دەوڵەتانی ناوەند، ناوچەکانی پەراوێز، ناوچە نیوە پەراوێزەکان.

ناوچە نیوە پەراوێزەکان بازنەی پەیوەندیی نێوان ناوەندو دەوروبەرەکانن

بە بڕوای والرشتاین سیستەمی جیهانی لە سەدەی شازدەوە بە پەیدابوونی سەرمایەداری و پەیوەندییە تایبەتیەکانی بەرهەم هێنانی ئەو رژێمە هاتۆتەدی تەنها رژێمێك کە لە جیهانی نوێدا خاوەنی یەك شێوازی بەرهەم هێنان بێت بریتییە لە سیستەمی جیهانیی سەرمایەداری.

١-ده‌وڵه‌تانی ناوه‌ند له‌ سه‌رمایه‌داریدا ئه‌و کۆمه‌ڵگانه‌ن که‌ خاوه‌نی تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی سیسته‌می بانکداری به‌هێزن، به‌رهه‌م هێنانی مه‌زنی پیشه‌سازی ته‌کنیك و هونه‌ریی پێشکه‌وتووی بازرگانی و پیشه‌سازی و به‌رهه‌م هێنان، سه‌رمایه‌ی فراوانو ناوه‌ندگه‌را، چینێکی به‌هێزو ده‌سه‌ڵاتداری سه‌رمایه‌دار، چینی فراوان و زۆری کرێکارن.

٢-کۆمه‌ڵگای په‌راوێز یان ده‌وروبه‌ر: له‌ سه‌ده‌ی شازده‌دا ته‌واوی ئه‌وروپای خۆرهه‌ڵات، جگه‌ له‌ روسیا له‌م کۆمه‌ڵگانه‌ بوون. ئه‌م کۆمه‌ڵگانه‌ خاوه‌نی به‌رهه‌مهێنانی تاك و لاواز بوون، واته‌ هه‌ریه‌که‌یان جۆرێك به‌رهه‌میان هه‌بوو، کرێکارانی زۆره‌ملێ و ئیجباریان به‌کارده‌هێنا و ده‌چه‌وسانده‌وه‌. تایبه‌تمه‌ندییه‌کانیان بریتین له‌: کشتوکاڵ و خزمه‌تگوزارییه‌کانی مه‌وادی خام و یه‌ده‌که‌ نه‌بوونی سیسته‌می به‌هێزی بانکی، نه‌بوونی سه‌رمایه‌ی رێکخراو، بوونی چینی سه‌رمایه‌داری لاواز و بوونی جه‌ماوه‌رێکی زۆر و فراوانی جوتیاران و کرێکارانی هه‌ژاری شاره‌کان، که‌وتنه‌ ژێر ده‌سه‌ڵات و کاریگه‌ریی ده‌وڵه‌تانی ناوه‌ند. گرنگترین تایبه‌تمه‌ندیی ده‌وڵه‌تانی په‌راوێز هه‌وڵدانه‌ بۆ ریفۆرم و نوێسازی ئابووری و کۆمه‌ڵ، بۆ هه‌ماهه‌نگکردنی زیاتر له‌گه‌ڵ ره‌وتی که‌ڵه‌که‌بوونی سه‌رمایه‌ی جیهانیدا.

٣-کۆمه‌ڵه‌ نیوه‌ په‌راوێزه‌کان: ناوچه‌ مه‌سیحی نشینه‌کانی ده‌ریای ناوه‌ڕاست له‌ سه‌ده‌ی شازده‌ به‌شێك بوون له‌ کۆمه‌ڵه‌ نیوه‌ په‌راوێزه‌کان، ئه‌وان ئاڕاده‌یه‌ك له‌ سیسته‌می بانکداری نێوده‌وڵه‌تی و به‌رهه‌م هێنانی پیشه‌سازیدا به‌شدار و خوازراو بوون. شێوازی کۆنترۆڵی کار له‌لایه‌ن هه‌ردوو سیسته‌می ئازاد و زۆره‌ ملێدا بوو. ئه‌م وڵاتانه‌ خاوه‌نی دوو تایبه‌تمه‌ندیی به‌رچاون:

أ-ئه‌گه‌ر ئاڵوگۆڕ و بازرگانییه‌کانی نێوان ناوه‌ند و په‌راوێزی ئابووریی سه‌رمایه‌داری جیهانی به‌شێوازی ئاڵوگۆڕی به‌رهه‌م پڕ کرێ و که‌م کرێکار بن، ئه‌م ئاڵو وێره‌ نایه‌کسان ده‌بێت، چونکه‌ ده‌بێت کرێکارێکی ناوچه‌ په‌راوێزه‌کان بۆ به‌ ده‌ست هێنانی کاڵایه‌ك که‌ کرێکارێکی ناوه‌ند به‌یه‌ك سه‌عات کاری خۆی به‌رهه‌می ده‌هێنێ، ئه‌و چه‌ندین سه‌عات کاری بۆ بکات. وڵاتانی نیوه‌ په‌راوێز له‌ هه‌لومه‌رجی به‌رهه‌مه‌ هه‌نارده‌کان و له‌ ئاسته‌کانی کرێشدا له‌ نێوان هه‌ردووکیاندایه‌:

ب/ده‌وڵه‌ت له‌ پێناوی به‌رژه‌وه‌ندییه‌ راسته‌وخۆ و تایبه‌تیه‌کانیدا کۆنترۆڵی بازاڕی ناوخۆ ده‌خاته‌ ژێر ده‌سه‌ڵاتی خۆیه‌وه‌.

کتێبی (سیسته‌می جیهانی مۆدێرن) که‌ له‌ ساڵی 1974 هه‌تا ئێستا چوار به‌رگی نووسیوه‌ هۆکاری سه‌ره‌کی ناوبانگی والرشتاین بووه‌ له‌ شیکردنه‌وه‌ی کۆمه‌ڵایه‌تی جیهاندا و به‌ نۆ زمانی دیکه‌ وه‌رگێردراون و چاپکراون

مێژووی سیستەمی جیهانی سەرمایەداری

والرشتاین مێژوی سیستەمی جیهانی سەرمایەداری بە چوار سەردەم دابەش دەکات:

١-سەرهەڵدانی ئابووری جیهانی سەرمایەداری لە ئەوروپا لەنێوان ١٤٠٠-١٦٠٠،

٢-سەردەمی جێگیربوون و دەسەڵتدارێتی سەرمایەداری لە ئەوروپا ١٨١٥-١٩١٧.

٣-سەرەتای ئابووریی جیهان و سیستەمی کۆمەڵیەتی راستەقینەی جیهانی لە ژێر هەژموونی بەریتانیا(١٨١٥-١٩١٧).

٤-بەدەست هێنانی دەسەڵتی هەژموونێك لە سیستەمی نوێی جیهانی لەلایەن ئەمریکاوە (١٩١٧-١٩٦٠).

لەم چەند دەیەی دوایدا ئەمریکا لە ڕەوشی لە دەستدانی هەژموون و دەسەڵتی کۆمەڵیەتی و جیهانیدا بووە. بەبڕوای والرشتاین بزاڤەکانی دژی ئیمپریالیزم، بەشداری ژاپۆن، برازیل و ئەڵمانیا لە جەرگەی دەسەڵتە پلە یەکەکانی ئابووریی جیهان، هاورێ لەگەڵ بەهێزبوونی دەسەڵتی ئابووریی دەوڵەتانی عەرەب و وڵتانی ئاسیا، کێشە و قەیرانی سەربازیی ئەمریکا و شۆرەوی (روسیا) زەمینەیان بۆ بەهێزبوون و توندبوونەوەی کێشە و ئاستەنگەکان بووە، لە پێناوی بەدەستەوە گرتنی دەسەڵت و هەژموونی جیهانیدا.

قۆناغەکانی پێکهاتنی سیستەمی نوێی جیهانی

١-گەشە و بڵوبوونەوەی جوگرافیایی:

گەشەی جوگرافیایی پێشنیازی دوو قۆناغی دیکەشە. پورتوگال لە دۆزینەوە جوگرافیەکاندا پێشڕەو بوو. گرویە نوخبەکان، وەکو نەجیب زادەکان بە هۆکاری جۆراوجۆر پێویستیان بەم گەشە و دۆزینەوە جوگرافیانە بوو.

یەکەم، لەبەرئەوەی دەرگیر و رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ خەبات و نەبەردی چینایەتی تازە پەیدا بوو کە دابڕان و قرتانی ئابووریی فیۆدالی هێنایەدی، بازرگانی کۆیلەداری، هێزی کاری هەرزان و فراوانی بۆ ئەوان فەراهەم کردبوو بۆئەوەی لەسەرشان و ژیانیان ئابوریی جیهانی بینا بکەن ئەوان پێویستیان بە گەیشتن بە جیهان و بازاڕەکانی جیهان بوو بۆ فرۆشتنی کاڵکانیان کە بۆ گەشەی سەرمایەداریش ئەویەڕی نیاز و پێداویستی بوون.

٢-دابەشکردنی کاری جیهانی، لەدوای گەشە و دۆزینەوەی جوگرافی، دونیا ئامادە کرا بۆ گەشەو دامەزراندنی شێوازێك لە دابەشکردنی کاری جیهانی لە سەدەی شازدە سەرمایەداری جێگای دەوڵەت

max weber

گەرایی گرتەوە، کە پێشتر شێوەی سەرەکی بوو بۆ هەژموونی جیهانی، بەڵام سەرمایەداری بە تەنها شێواز و ئاوازێك لە دنیادا گەشەی نەکرد، بەشە جیاوازەکانی سیستەمی جیهانی سەرمایەداری هەر کامەیان کارکردێکی تایبەتیان پەیداکرد. هەرکامیان لە هەرسێ بەشی(ناوەند، پەراوێز، و نیمچە پەراوێز) بۆ شێوەی چاودێری و کۆنترۆڵی هێزی کار، جیاواز بوون. وڵاتان و ناوچەکانی ناوەند سوودیان لە کاری ئازاد دەبینی، ناوچە پەراوێزەکان لە کاری ئیجباری بەهرەیان وەردەگرت و ناوچەکانی نیوە پەراوێزەکانیش ناوەندی کشتوکاڵی بەشدار بوون لەو سیستەمە جیهانییە، یان ئەو وڵاتانە بوون کە تاڕادەیەك تایبەتمەندییەکانی هەردوو وڵاتانی دیکەیان لەقەدەر خۆیان هەبوو.

٣-گەشەی دەوڵەتان: ئەم قۆناغە بەرەو بەشداری و گەشەی سیاسی دەڕوات. لەم سەردەمەدا شانشینە ڕەهاکانی ئەورووپای خۆرئاوا هاوکات لەگەڵ گەشەی سەرمایەداریدا پەیدابوون. لەسەدەی شازدە هەتا هەژدە، دەوڵەتەکان بکەرە سەرەکییەکانی ئابووری بوون لە ئەورووپا. پاشان ئەم نەخشەیە، واتا لەدوای سەدەی هەژدە، درا بە دامەزراوە ئابوورییەکان. دەوڵەتانی ئەورووپا لە سەدەی شازدە بەهۆی گەشەی سیستەمە بیرۆکرات و دیوان سالارەکان، بەڕێگای کۆنترۆڵ و پاوانکردنی دەسەڵات و هەژموون لە کۆمەڵگادا و بەهۆی گەشەی سوپاکان و ڕەوایی دان بەکار و هێزەکانیان، خۆیان بەهێز کردبوو بۆئەوەی دڵنیابن تاماوەیەکی زۆرتر بەهرەمەندبن لە سەقامگیریی ناوخۆیی. لە کاتێکدا لە ناوچە پەراوێزەکان دەوڵەتانی لاوازیان دروستکرد و هێنایانە سەرکار.

گەشە و پێشکەوتنی سیستەمی جیهانی

بەبڕوای والرشتاین، نایەکسانی بنەمای سەرەکی و هێزی بزوێنەری سیستەمی جیهانییە. ئەو دەڵێ تەنانەت لە باری تیۆریشەوە گەشە و پێشکەوتنی هاوکاتی هەموو دەوڵەتەکانی مەیسەر نابێت، چونکە کەلێنی زۆر و جیاوازی فراوان میکانیزمی هەمیشەیی کارکردی ئابووریی جیهانییە، بەڵام هەندێك ستراتیژ و ڕێکاری جێگرەوەی گەشەی ئێستا لە هێنانەدی زەمینەیەك بۆ لێکۆڵینەوەی توانا و ئەگەرەکانی گۆڕینی ئەم سیستەمە نایەکسانە دەخاتە ڕوو:

١-ستراتیژ یان ڕێکاری سوود لە هەلەکان: بەشێوەی ئاسایی لە بازاڕی جیهانیدا و لەماوەی سەدەی ڕاوەستان، قەیرانی بەهایبادە خاوەکانی وڵاتانی پەراوێز زۆر خێراتر لە بەهای بەرهەمە پیشەسازییە پێشکەوتووەکانی وڵاتانی ناوەند دێتە خــوارەوە. لە ئەنجامدا حکومەتەکانی وڵاتــانی پــەراوێـز ڕووبــەڕوو دەبـنـەوە لەگەڵ کێشەکانی بەدیهێنانی بودجە، زۆربوونی بێکاری و کەمبوونەوەی دەرامەتی حکومەتەکان. ڕێگا چارەی ئەم کێشەیە بریتیە لە: ستراتیژی جێگاگرتنەوەی هاوردەکان، واتە بەرهەم هێنانی پیشەسازی لەناو وڵاتدا بەهۆی تەکنیکی هاوردەکان دەبێت. ئەم ستراتیژە بەمانای سوودوەرگرتن لە هەلومەرجی سیاسی لاوازی وڵاتانی ناوەند لە سەردەمێکی تایبەتی و هاوردەکردنی تەکنیك لەو وڵاتانە تەواو دەبێت. مانای وڵاتانی پەراوێز دەتوانن لەو سەردەمانەدا تەکنیك و هونەری بەرهەم هێنان بە بەهایەکی کەمتر لە وڵاتانی ناوەند بکڕن.

٢-ستراتیژ و ڕێکاری ڕێگادان بە سەرمایەی دەرەکی: لەم ستراتیژەدا گەشە بەهۆی ڕێگادان و لە بنەڕەتدا لەسەر بنەمای تایبەتمەندییە ڕێژەییەکانی وڵاتانی پەراوێز، وەکو ئاستی نزمی دەرامەتی تاکو پەسەندکردنی زیاتر بۆ سەرمایەگوزاری دێتەدی. ئەمشێوازەی گەشە پەیوەندارە بە سەردەمی پێشکەوتن و دەوڵەمەندبوون، کاتێکیش دەچێتە بواری کارەوە کە وڵاتانی ناوەند خۆشیان کێشەی ئابوورییان نەبێت. هەروەها ئەم شێوازەی گەشە تەنانەت بۆ وڵاتانی خاوەن پیشەسازی سەرەتاییش دەست نەدات.

٣-ستراتیژ و ڕێکاری حکومەتێك کە پشت بە خۆی ببەستێ: ئەم ڕێکارە بۆ سوودی وڵاتانی پەراوێز پشت بەستە بە شێوازێك لە تەکنیکی ناوخۆیی بە بڕوای والرشتاین لەم سەردەمەدا ئەمڕێکارە بەهۆی سیستەمی جیهانیەوە کە خۆشی لەم ستراتیژە نایەت، ناتوانێت سەرکەوتنی باش بەدەستبهێنێ

بەبڕوای والرشتاین نایەکسانی بنەمای سەرەکی و هێزی بزوێنەری سیستەمی جیهانییە. ئەو دەڵێ تەنانەت لە باری تیۆریشەوە گەشە و پێشکەوتنی هاوکاتی هەموو دەوڵەتەکانی مەیسەر نابێت. چونکە کەلێنی زۆر و جیاوازی فراوان میکانیزمی هەمیشەیی کارکردی ئابووریی جیهانییە

شۆڕش لە هەموو وڵاتان

لەدوای خۆپیشاندان و نائارامیەکانی ئەم دواییانەی تورکیا، خۆپیشاندان و راپەرینی گەورەتریش لە بەرازیل روویانداو لەدوای ئەویش لە بولگاریاش شایەدی ئەو رووداوانە بووین، کە کەمترگرنگیان پێدرا. هەڵبەت، ئەم خرۆشان و خۆپیشاندانانە یەکەمین شۆڕشەکان نین، بەڵام تازەترین ئەو شۆڕشانە بوون کە لەم ساڵانەدا روویاندا. زۆر شێواز و رێکار هەن بۆ شیکردنەوەی ئەم دیاردانە. بەبڕوای من، ئەوان رەوتێکی بەردەوامی ئەو دیاردەیەن کە لە دوای شۆڕشی جیهانی ساڵی ١٩٦٨ روویاندا.

بێگومان هەر شۆڕشێك وردەکاریی تایبەتی و هاوسەنگیی هێزی ناوخۆیی خۆی لەهەروڵاتێك هەیە، بەڵام ئەگەر کەسێك بیەوێت ناسینی باش لەم رووداوانە بەدەست بهێنێ، یان ئەوەی ئێمە وەکو تاك و گروپەکان دەبێت چی بکەین، پێویستە لایەنی هاوبەشی ئەو شۆڕشانە بزانین

یەکەمین تایبەتمەندیی هاوبەش ئەوەیە کە هەموو ئەم رووداوانە لە سەرەتادا زۆر بچووك بوون، ژمارەیەك کەسانی ئازا بۆ ئامانجێك رژانە ناو شەقامەکانەوە، پاشان خۆپیشاندانەکان فراوان بوون، کە تاڕادەیەك پێشبینی نەکراو نەبوون. ئاگەهان، نەك تەنها شانەی دەسەڵاتدار و حکومەت، بەڵکو ناتەنداڕەیەکیش دەوڵەتیش کەوتە بەرامبەر هێرش و پەلامارەکان. ئەم شۆڕشانە ئاوێتەیەك بوون لە داخوازی ئاڵوگۆڕی حکومەت بۆ حکومەتی باشتر و پاشان بوونە ئەو شۆڕشانەی کە رەوایی دەسەڵاتەکانیان خستە ژێر پرسیارەوە. هەردوو گروپەکە(ئەوانەی داوای ریفۆرم دەکەن و ئەوانەش کە دەیانەوێت دەوڵەت بڕوخێنن) باسیان لە دیموکراسی و مافەکانی مرۆڤ دەکرد. هەرچەندە پێناسەکانی ئەم دوو داخوازیە زۆر لەیەك جیاوازن، بەڵام بەشێوەی گشتی مەیلی ئەم شۆڕشانە لە باڵی چەپەوە نزیکن و دەچێتە ناو مەیدانی سیاسەتەوە.

هەڵبەت ئەو حکومەتانەش کاردانەوەیان هەبوو، یا هەوڵ دەدەن شۆڕشەکان سەرکوت بکەن، یان دەیانویست بە پێدانی ئیمتیازات ئارامیان بکەنەوە و لەهەردوو ئاراستەکەشدا کاریان کرد. زۆربەی جارەکان پەنایان بردە بەر سەرکوتکردن، بەڵام کاتێك کە بۆ حکومەت و دەوڵەت ئەنجامی پێچەوانە یان دڵخوازی نەبوو، سەرەنجام خەڵك لە شەقامەکاندا داواکارییەکانیان زیاتر کرد. دەوڵەتەکان زۆربەیان سەرکوتیان کردە رێگا چارەی دەربازبوونیان. ئەگەری فۆرم و پێدانی ئیمتیازات و سەرکوتەکانیشیان لە ماوەیەکی کەمدا بەکارهێنا.

دووەمین تایبەتمەندیی ئەم شۆڕشانە ئەوەیە کە هیچکامیان بەو خێراییە زۆرەوە بۆ سەردەمێکی درێژتر بەردەوام نابن. ناڕەزاییەکان لە بەرامبەر هەوڵەکانی سەرکوت و تەسلیم بوون یا دەوڵەت داوای بەشداری و هاوکاریلێکردن لە دوای بەهێزبوونیان. یان خودی شۆڕشەکانیش لە دوای هەوڵی زیاتر کە خۆپیشاندانەکان بۆ بەردەوامبوون پێویستیان پێی بوو، ماندوو بوون. ئەم کاڵ بوونەوەی خۆپیشاندان و ناڕەزاییەکان بە تەواوی سروشتیە و نیشانەی شکست نییە.

تایبەتمەندیی سێهەمیش کۆتایی هاتنی خۆپیشاندان و راپەرینەکانە، بەڵام میراتێك بەجێ دەهێڵێ، ئەویش ئەوەیە کە شتێك لە سیاسەتی وڵات لە زۆربەی کاتەکاندا بە ئاراستەی باشتر دەگۆڕێت. پرسی سەرەکی، لەلایەنە نایەکسانیەکاندایە کە دەچێتە بەرنامەی کاری گشتییەوە. یان هەستی هاوپشتی خەڵکانی خوارەوەی کۆمەڵ زیاد دەکات. یان گومان لەبارەی بەڵێن و درۆکانی دەوڵەت، کە سیاسەتەکانیان لەوێدا شاراوە بوون لەناو خەڵکا زیاتر دەبێت.

چوارەمین تایبەتمەندیی هاوبەش ئەوەیەکە لەهەر شۆڕش و خرۆشانێکدا، زۆربەی ئەوانەی کە درەنگ پێوەی پەیوەند دەبن، کارێك ئەنجام دەدەن کە بێگومان لە پێناوی ئامانجە سەرەتاییەکاندا نیە(کە ریفۆرم و دیموکراسی و چاکسازییە)، بەڵکو بۆ بەلاڕێدابردنی ئەو بزاڤانە یان پێدانی دەسەڵاتی سیاسیە بە گروپەکانی باڵی ڕاست، کە لەگەڵ ئەوانەی ئێستا لە دەسەڵاتدان لە روخساردا جیاوازن بەڵام بەهیچ ناونیشانێك دیموکراتتر یان پابەندترین بە مافەکانی مرۆڤەوە.

پێنجەمین تایبەتمەندیش ئەوەیە کە هەموو ئەم شۆڕشانە دەرگیری ناکۆکیی جیۆپۆلیتیکن. دەوڵەتانی بەهێزی دەرەوەی ئەو وڵاتانەی کە شۆڕشیان تێدا روودەدات، بەوپەڕی تواناوە هەوڵ دەدەن یارمەتی ئەو گروپانە بدەن کە بەرژەوەندییەکانی دەرەوە دەبەنە پێشەوە، بۆئەوەی بە دەسەڵات بگەن. ئەگەرچی ئەم هەوڵانەش سەرکەوتوو نابن ئەم پرسە بەشێوەیەك روودەدات کە هەتا ئەمڕۆش یەکێکیان یەکێك دەبێت لە کێشە سەرەکی و بەردەوامەکانی هەر شۆڕشێك، کە پەیام و ئامانجەکانی لەسەر بنەمای سیستەمی جیهانی بەگشتی روودەدات. ئەمەش زۆر دژوارە، چونکە رەهەندە جیۆپۆلیتیکەکان دەتوانن ببنە هۆکاری جوڵن و خرۆشان لەناو پرسی نەیاریی لە دژی هەژموونگەرایی وڵاتان.

سەرئەنجام ئەوەی کە دەبێت لە بیرمان نەچێت ئەوەیە، رووداوەکانی ئێستا لە سەردەمێکی تێپەڕدا روودەدەن کە پێکهاتەی ئابووریی جیهانیی سەرمایەداری رووی لە کۆتاییە، یان لەوانەیە سیستەمێکی نوێ بهێنێتەدی. بەڵام ئەم سیستەمە نوێیە دەتوانێ چاکتر یان خراپتربێت. ئەمەش نەبەرد و خەباتی راستەقینەی ئەم ٢٠ تا ٤٠ ساڵەی ئاییندەیە. لێرە و لەوێ یان لەهەموو شوێنێك و چ بڕیارێك بدەین دەبێت بەشێکبێت لەمنەبەردە سیاسی فراوان لە ئاستی جیهاندا. (١ی٢٠١٣/٦)

سەرچاوە: سایتی (اخبار روز)

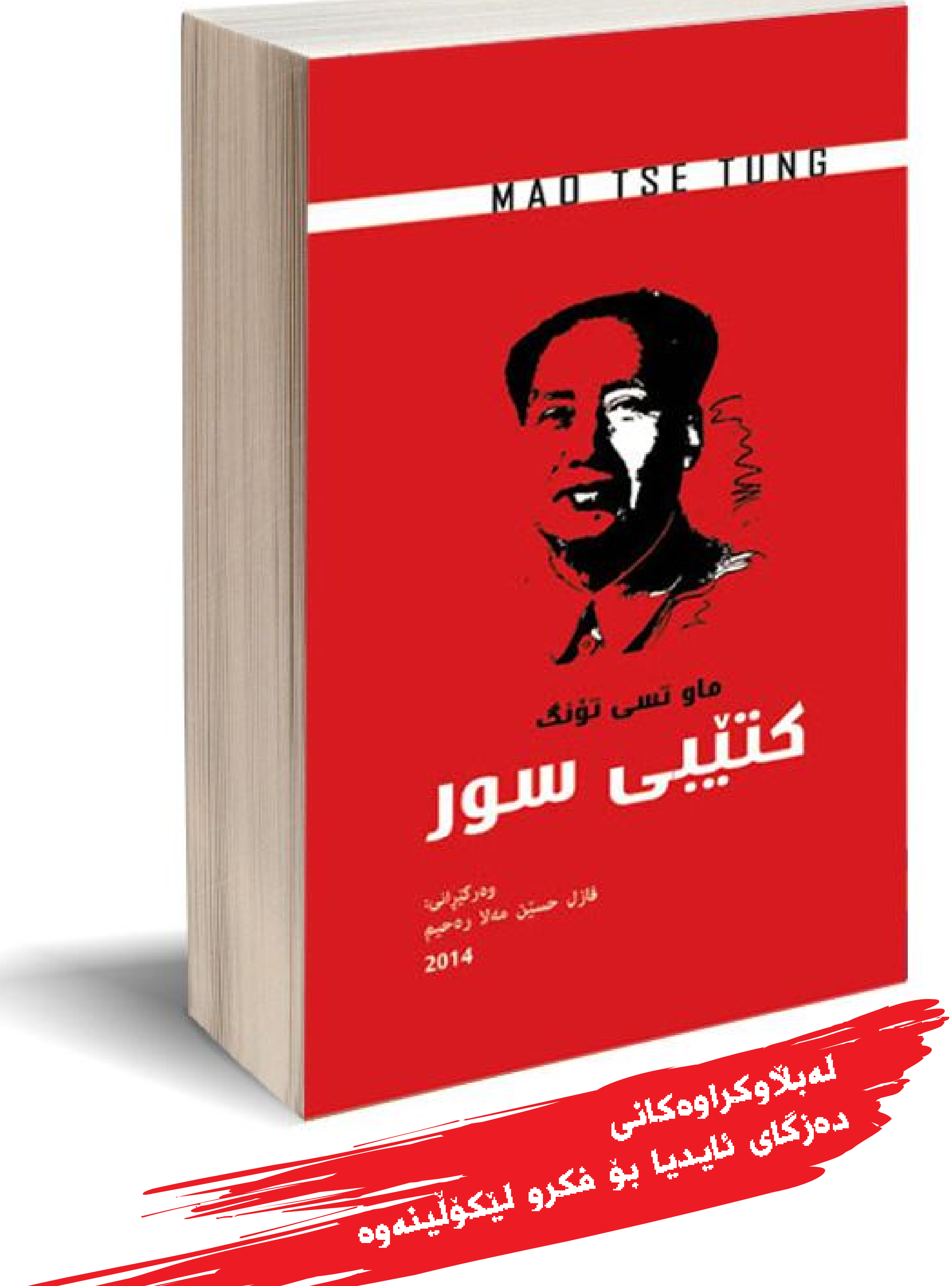
MAO TSE TUNG
ماو تسی تۆنگ
کتێبی سور
وەرگێڕانی:
فازل حسێن مەلا رەحیم
2014
لەبڵاوکراوەکانی
دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە

kant